

Отримано: 17 лютого 2020 року

Прорецензовано: 17 лютого 2020 року

Прийнято до друку: 20 лютого 2020 року

e-mail: sam141175@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2020-10(78)-26-29

Матвеева С. А. Когнітивна терміноструктура як одиниця професійної картини світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2020. Вип. 10(78). С. 26–29.

УДК: 81'1+004.82

Матвеева Світлана Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

КОГНІТИВНА ТЕРМІНОСТРУКТУРА ЯК ОДИНИЦЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Статтю присвячено дослідженню теоретичного підґрунтя виокремлення категорії когнітивної терміноструктури як одиниці професійної свідомості. Автор пропонує аналіз наявних підходів до розуміння феномену когнітивної структури. На основі спостережень за мовним термінологічним матеріалом, а також напрацювань когнітивістів у межах різних наукових галузей автор виділяє нову одиницю виміру когнітивного простору людини – когнітивну терміноструктуру – і визначає її як одиницю професійної свідомості, в якій сконцентрований фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді терміна. Термін тлумачиться автором як слово або словосполучення, що репрезентує фрагмент професійної картини світу через вербалізацію когнітивної терміноструктури в межах певного наукового дискурсу.

Ключові слова: когнітивна терміноструктура, термін, концепт, фрагмент професійної картини світу, вербалізатор, науковий дискурс.

Svitlana A. Matvieieva,
PhD in Linguistics, Associate Professor
National Pedagogical Dragomanov University

COGNITIVE TERMINOLOGICAL STRUCTURE AS A PROFESSIONAL WORLDVIEW UNIT

The article deals with the study of the theoretical basis for distinguishing the category of cognitive terminological structure as a unit of professional consciousness. The study is based on a cognitive approach to understanding the nature of the term, namely, the statement that each term is aligned with a specific cognitive terminological structure, and each cognitive terminological structure is verbalized by the term.

The author gives the analysis of existing approaches to understanding the phenomenon of cognitive structure. Based on observations of linguistic terminological material, as well as the results of cognitive studies in various scientific fields, the author offers a new unit of measurement of a person's cognitive space – a cognitive terminological structure and defines it as a unit of professional consciousness in which a fragment of a professional worldview is concentrated and which has a verbal implementation in the form of a term. The term is explained by the author as a word or phrase, which represents a fragment of a professional worldview through verbalization of cognitive terminological structure within a specific scientific discourse.

The mechanism of linguistic reconstruction of a cognitive terminological structure is seen as a process in which a certain term activates a system of concepts (scientific and unscientific) that enrich the explicit meaning of the term with a large number of implicit meanings and ontological representations of which are introduced into a specific array of empirical data; conceptualization in a specific professional discourse takes place, which ensures the theoretical organization of knowledge around the term and instant multidimensional schematization of intra-system inter-conceptual connections within this discourse, that leads to a concentrated fragment of a professional worldview through the established cognitive terminological structure. Such processes ensure the construction of the mental space of a professional worldview in which semantic structures as a result of the cognitive activity of a metalanguage user co-exist.

Key words: cognitive terminological structure, term, concept, fragment of a professional worldview, verbalizer, scientific discourse.

Постановка проблеми. Мова є основною формою отримання, обробки, фіксації, зберігання й передачі людського знання. Протягом тривалого часу дослідники різних галузей знання, пов'язаних із вивченням людини, намагаються поєднати ментальні репрезентації з мовними формами, знайти способи й засоби вивчення мислення й свідомості людини, що породжує мовні твори. Розглядаючи ментальні процеси в тісному зв'язку з мовою, за допомогою і засобами якої відбувається об'єктивація знання, науковці виводять на перший план когнітивних досліджень вивчення свідомості людини та встановлення форм організації знання, що потребує об'єднання зусиль дослідників багатьох наук задля створення нового науково-парадигматичного простору.

Сьогодні велика увага приділяється детальному дослідженню окремих питань термінознавства: вітчизняних дослідників цікавлять основи природи термінів (М. Вакуленко, І. Кочан, В. Перхач, П. Селігей, Л. Томіленко та інші), внутрішньомовні механізми їх утворення та розвитку (А. Дяков, Т. Кияк, З. Куделько, О. Южакова та інші), лексикографія вторинних мовних одиниць (Т. Кульчицька, Л. Симоненко, Л. Томіленко та інші), проблеми адекватного перекладу спеціальних текстів (О. Государська, Д. Касяненко, Т. Кияк, М. Онищук, О. Шаблій та інші) тощо. При цьому очевидно, що «практичне термінознавство переважає над теоретичним» [8, с. 95]: проведено різноаспектні дослідження термінології природничих (С. Дорошенко, П. Матвієнко, І. Процик, І. Розпутенко, Г. Садовнікова, Л. Симоненко, Н. Цимбал та інші) і гуманітарних (Н. Артикуца, М. Комова, З. Куньч, А. Ляшук, А. Симоненко, Г. Солоіденко, О. Туркевич, Г. Ус, О. Черхава, Я. Яремко, Н. Яценко та інші) знань. Однак у зв'язку із застосуванням нових підходів та поглядів на аналіз терміна як вторинної мовної одиниці, в якій вербалізуються певні наукові концепти та цілі фрагменти професійної картини світу, деякі теоретичні питання термінознавства все ще потребують глибокого та всебічного вивчення.

Одним із головних і засадничих питань методології когнітивних досліджень сьогодення є питання пошуку одиниць, форм і структур організації знання. Існування, співіснування та функціонування таких структур у свідомості людини виводить дослідників на рівень роботи з ментальною реальністю, результати опрацювання дійсності якою є більш уявними та гіпотетичними, ніж доказовими, адже, по-перше, на сьогодні науці невідомий фізичний орган або процес, який забезпечує

сприйняття й розуміння людиною навколишнього світу і, відповідно, вербалізацію результатів цих процесів, і, по-друге, таке сприйняття в будь-якому випадку є край суб'єктивним за своєю природою.

Метою нашої роботи є дослідження теоретичного підґрунтя для виокремлення категорії *когнітивної терміноструктури* як одиниці професійної свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивна лінгвістика дуже обережно ставиться до *терміна* як мовного репрезентанту фрагменту професійної картини світу. Термін потребує особливого підходу через вторинність своєї природи, що вирізняє цю одиницю з-поміж мовних явищ і феноменів, на основі яких він утворюється. Такий підхід вимагає виокремлення *когнітивної структури* і далі *когнітивної терміноструктури* з низки категорій мислення та одиниць ментальної інформації одного порядку (уявлення як «відтворення об'єкта в формах наочного образу на основі попередньої даності його в чуттєвому досвіді» [12, с. 660]; *поняття* як «відображення закономірних відношень та властивостей об'єктів у вигляді думки про їхні загальні та специфічні ознаки» [12, с. 497]; *судження* як «ствердження або заперечення чого-небудь стосовно предметів і явищ, їхніх зв'язків і відношень» [12, с. 615], *силогізм* як «дедуктивний умовивід, в якому з двох суджень отримують зумовлене ними третє судження – висновок» [12, с. 578] тощо), але при цьому нерівнозначних й відмінних за специфікою змісту та місця кожного феномену в системі структурування й організації знання.

Сьогодні існує багато різних підходів до розуміння сутності когнітивної структури. Так, із загальнокогнітивної точки зору під *когнітивною структурою галузі знань* розуміють «компонент зв'язного семантичного представлення формалізованої моделі, що відбиває зміст цієї області» [7, с. 50]. *Когнітивна структура пізнання* тлумачиться науковцями як структура, яка «визначає можливість декодування, інтерпретації та передачі культурної, лінгвістичної, історичної інформації за допомогою мови» [1, с. 214]. Психологія під *когнітивними структурами* розуміє «гіпотетичні елементи пізнавального апарату суб'єкта, від особливостей будови яких залежить стиль ті ефективність пізнавальної діяльності» [11, с. 385]. Інші дослідники бачать *когнітивну структуру* як «узагальнено-абстрактну репрезентацію предметного світу» [4, с. 33], «внутрішню відносно стабільну психологічну систему представлення знань, яка також є системою вилучення й аналізу поточної інформації. Вона містить і базу емпіричних знань про навколишній предметний світ» [4, с. 34], «кінцевий фабрикат мислення» [2, с. 394].

У сучасній когнітивній лінгвістиці, за спостереженнями С. В. Іванової, поняття *когнітивної структури* «застосовується досить часто і широко як при аналізі великих інформаційних блоків, так і при розгляді інформації, що міститься в одному реченні. Когнітивна структура визначається як схема репрезентації знання» [6, с. 9].

З точки зору когнітивної лінгвістики О. В. Лукашевич під *когнітивною структурою*, що опосередковує предметний світ у психіці людини, розуміє «спосіб/результат упорядкування та переробки в свідомості індивіда певної інформації» [10, с. 293]. На думку вченої, на базі когнітивних структур «утворюються концептуальні структури, що є результатом присвоєння інформації, вбудовування її в концептуальну систему індивіда» [10, с. 293]. Автор зауважує, що сформовані концептуальні структури забезпечують утворення нових когнітивних структур та перебудову існуючих, тим самим когнітивні структури є утвореннями динамічними.

На думку Н. О. Голубевої, «когнітивна структура як результат когнітивної репрезентації є формою кодування й збереження інформації» [5, с. 84]. Дослідниця погоджується з теорією В. В. Красних, яка характеризує когнітивну структуру як «неподільну когнітивну одиницю, що зберігає “згорнуте” знання і / або уявлення» [9, с. 64]. Дослідниця відзначає, що когнітивні структури є «певним чином організовані і структуровані ділянки когнітивного простору. Це свого роду “елементарні” одиниці, тобто базисні, основні, з одного боку, і далі неподільні – з іншого» [9, с. 64]. Автор додає, що такі структури є змістовною формою кодування й зберігання інформації.

Дослідження конкретних типів дискурсів та різновидів мовних особистостей породжують розуміння явища *когнітивної структури* відносно до ситуації, що досліджується. Так, Н. А. Белоус пропонує аналіз конфліктного дискурсу, у зв'язку з яким визначає *когнітивні структури конфліктної мовної особистості* як «структури даних для представлення певної ситуації зіткнення в свідомості індивіда, тобто такі, що відповідають за прийом, збір і перетворення інформації відповідно до вимоги відтворення стійких, нормальних, типових характеристик конфлікту, що відбувається» [3, с. 64]. Науковиця також зауважує про наявність декількох різновидів таких структур, кожен із яких лежить в основі певного рівня пізнавального відображення.

Отже, за даними існуючих теорій когнітивних структур, можна стверджувати, що у загальному вигляді когнітивні структури розуміються як узагальнені типізовані структури організації знань для представлення певної ситуації в свідомості людини; механізми прийому, обробки, зберігання, вилучення й подальшого використання інформації, необхідної для когнітивного відтворення та пізнавального відображення того, що відбувається.

Проведені спостереження за мовним термінологічним матеріалом, а також напрацювання когнітивістів у межах різних наукових галузей дозволяє виділити нову одиницю виміру когнітивного простору людини – *когнітивну терміноструктуру*, і визначити її як *одиницю професійної свідомості, в якій сконцетрований фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді терміна*. Формування такої когнітивної одиниці є реакцією та рефлексією мовця на явище або феномен наукового світу, який вводиться в свідомість із набуттям знання про нього, безперервно трансформується з отриманням додаткової професійної та дотичної буденної інформації, зберігається в професійній пам'яті й отримує вербальне оформлення у вигляді терміна.

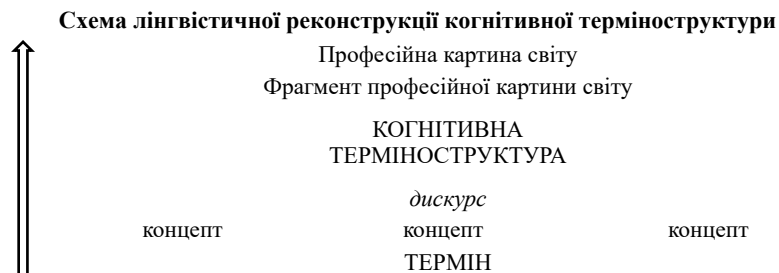
Когнітивна терміноструктура репрезентована в мові певною термінологічною одиницею, що відбиває зміст цієї когнітивної структури. Вивчення когнітивних механізмів обробки знання наблизить науковців до пояснення суті багатьох мовних і мовленнєвих явищ і феноменів та розуміння покрокових шляхів від термінологічної мовної одиниці до ментальної сутності, в якій концентрується фрагмент професійної картини світу, і навпаки.

Професійні знання представлені в професійній картині світу через мовні одиниці, які забезпечують функціонування певного дискурсу, через що пояснення природи мовних феноменів слід шукати в когнітивних механізмах обробки знань.

Через природу когнітивної терміноструктури, неспостережний характер цієї ментальної одиниці, когнітивне термінознавство має застосовувати механізм лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури, відправним пунктом для

якої (реконструкції) є вербалізатор такої структури– термін (див. Таблицю 1). Як зазначає І. Б. Штерн, «через мовний матеріал можна визначити основні риси, властиві процесу розуміння взагалі, реконструювати загальнозначимі когнітивні механізми розуміння як універсального вияву свідомості» [13, с. 284].

Таблиця 1.

Умовно шлях від мовної до ментальної одиниці можна прокласти наступним чином (рух знизу догори): певний термін активізує систему концептів (наукових і ненаукових), які збагачують експліцитні значення терміна великою кількістю імпліцитних смислів та онтологічні уявлення про які вводяться в певний масив емпіричних даних; відбувається концептуалізація в конкретному професійному дискурсі, чим забезпечується теоретична організація знання навколо терміна та миттєва багатовимірна схематизація внутрішньосистемних міжконцептних зв'язків у межах цього дискурсу, що через сформовану когнітивну терміноструктуру веде до концентрованого фрагменту професійної картини світу. Такі процеси забезпечують побудову ментального простору професійної картини світу, в якій співіснують смислові структури, утворені в результаті когнітивної діяльності фахівця. Отже, когнітивна терміноструктура – це певне мисленнєве утворення, яке є результатом циклу когнітивних процесів: сприйняття професійної інформації, її кодування, зберігання, обробки, декодування, використання, трансформації тощо, тобто процесів впорядкування професійної інформації, що надходить, та перетворення цієї інформації на професійне знання.

Когнітивна терміноструктура є мінливою ментальною структурою. Очевидно, що вона формується за активної участі суб'єкта професійної діяльності в процесі ментальної творчості та зберігається у свідомості людини у вигляді певного професійного образу. Відбиваючи попередній професійний досвід, когнітивна терміноструктура визначає вектор руху інтерпретації досвіду наступного.

Однією з важливих характеристик процесу вербалізації когнітивної терміноструктури є її опора на вже існуючі в свідомості людини концептуальні одиниці, що утворилися в процесі первинного, непрофесійного пізнання світу, механізми співвіднесення цих одиниць із новим знанням і наповнення їх додатковою семантикою, що має результатом термінологічну концептуалізацію та утворення вторинної мовної одиниці – терміна.

З огляду на лінгвокогнітивний підхід до аналізу мовних одиниць під *терміном* пропонуємо розуміти *слово або словосполучення, що репрезентує фрагмент професійної картини світу через вербалізацію когнітивної терміноструктури в межах певного наукового дискурсу*. Когнітивні механізми пояснення процесів накопичення і обробки знань, а також моделей передачі професійної інформації можуть бути вивчені завдяки застосуванню фреймового підходу до опису термінології.

Висновки. Проведене дослідження базується на когнітивному підході до розуміння природи терміна, а саме, твердження про те, що за кожним терміном стоїть певна когнітивна терміноструктура і кожен термін, відповідно, є вербалізатором когнітивної терміноструктури.

Когнітивна терміноструктура є одиницею професійної свідомості, в якій сконцентрований фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді терміна. Під терміном розуміємо слово або словосполучення, що репрезентує фрагмент професійної картини світу через вербалізацію когнітивної терміноструктури в межах певного наукового дискурсу.

Механізм лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури убачається як процес, в якому певний термін активізує систему концептів (наукових і ненаукових), які збагачують експліцитні значення терміна великою кількістю імпліцитних смислів та онтологічні уявлення про які вводяться в певний масив емпіричних даних; відбувається концептуалізація в конкретному професійному дискурсі, чим забезпечується теоретична організація знання навколо терміна та миттєва багатовимірна схематизація внутрішньосистемних міжконцептних зв'язків у межах цього дискурсу, що через сформовану когнітивну терміноструктуру веде до концентрованого фрагменту професійної картини світу. Такі процеси забезпечують побудову ментального простору професійної картини світу, в якій співіснують смислові структури, утворені в результаті когнітивної діяльності фахівця.

Для вивчення когнітивних механізмів пояснення процесів накопичення і обробки знань, а також моделей передачі професійної інформації пропонується застосувати комбінацію лінгвістичної реконструкції та фреймового підходу до опису конкретної галузевої термінології, що є предметом для подальших розвідок.

Література:

1. Авдеева Т. Ю. Жизнеспособность когнитивной структуры в контексте нового опыта. *Мир науки, культуры, образования*, 2013. № 2 (39). С. 212–215.
2. Алефиренко Н. Ф. Когнитивные основания лингвосомиозиса. *Kritik und Phrase. Festschrift für Wolfgang Eismann zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von P. Deutschmann*. Wien (Австрия): Praesens Verlag, 2007. С. 379–395.
3. Белоус Н. А. Когнитивный диссонанс как один из факторов возникновения конфликтного дискурса. *Вопросы когнитивной лингвистики*, 2008. № 1 (014). С. 53–63.
4. Гилев А. А. Когнитивный анализ процесса решения учебных физических задач. *Физическое образование в вузах*, 2007. Т. 13, № 2. С. 26–37.
5. Голубева Н. А. Отсылочность – когнитивная компонента прецедентных единиц. *Высшее образование сегодня*, 2007. № 10. С. 83–86.

6. Иванова Е. В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц): автореф. дис. ... д. филол. н. Санкт-Петербург, 2003. 38 с.
7. Костенко К. И., Лебедева А. П., Левицкий Б. Е. Анализ и синтез когнитивных структур при моделировании содержания областей знаний. *Современные информационные технологии и ИТ-образование*, 2016. Т. 12, № 2. С. 50–55.
8. Кочан І.М. Українське термінознавство сьогодні. *Філологічні студії. Збірник наукових праць*, 2017. Вип. 9. С. 93–101.
9. Красных В.В. Свой среди чужих: миф или реальность? М.: Гнозис, 2003. 375 с.
10. Лукашевич Е.В. Теория значения слова: эволюционно-прогностический аспект: дис. ... д. филол. н. Москва, 2003. 323 с.
11. Нарцисова С.Ю. Личность сквозь призму когнитивных структур. Наука и современность–2010: сборник материалов VI Международной научно-практической конференции: в 2-х частях. Часть I. Новосибирск: Издательство НГТУ, 2010. С. 384–393.
12. Філософський енциклопедичний словник / за ред. М.Т. Максименко. К.: Абрис, 2002. 742 с.
13. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики. К.: АртЕк, 1998. 336 с.